

Gelatenheid: kunnen laten gebeuren

Teus de Koning

Gerard Visser

Gelatenheid in de kunst. Nijhoff, Braque, Kawabata – Van gesloten naar open vormen.

Amsterdam: Boom, 2018

571 pagina's

ISBN 9789024119630

Met *Gelatenheid in de kunst* heeft filosoof Gerard Visser een indrukwekkend boek geschreven waarin hij laat zien waartoe een filosofische reflectie op kunst in staat is. Het boek is het tweede deel van een trilogie over gelatenheid, het eerste deel 'Gelatenheid – gemoed en hart bij Meister Eckhart' verscheen in 2008. Vissers project over gelatenheid ving met Eckhart aan bij de religieuze bron, en komt nu tot volle ontplooiing in een lijvig boek over kunst, waarna een laatste deel over gelatenheid in de filosofie gepland is. Het tweede deel, over gelatenheid in de kunst, richt zich achtereenvolgens op de dichtkunst, schilderkunst en proza. Het boek opent met een bespreking van de gedichten van Nijhoff en een filosofisch wat zwaardere uitweiding over het woord bij Mallarmé. Visser laat zien hoe Mallarmé het woord als een 'niets' ziet, een muzikale stilte die geen begrip vastlegt, maar een 'resonantieruimte' opent (18). Vervolgens wendt Visser zich tot de schilderkunst, waarbij hij de bespreking van de kubistische schilder Georges Braque voorbereidt met een grondige filosofische bezinning op de begrippen stijl en vorm. De stijlbreuk in de schilderkunst die aanvangt in het impressionisme en, zoals Visser laat zien, voltooid wordt in het kubisme bij Picasso en

Braque, betreft niet louter een overgang naar een volgende stroming in de geschiedenis van de kunst, maar is een radicale bezinning op het fenomeen ruimte (214). Het boek besluit met een iets kortere bespreking van de Japanse schrijver Kawabata, die in 1968 de Nobelprijs voor Literatuur kreeg.

Gelatenheid betekent voor Visser allerminst lijdzaamheid of berusting. In zijn boek over Eckhart heeft hij gelatenheid uitgewerkt als het *loslaten* van eigen intenties, het je *overlaten* aan een bezield verband en een daardoor *zijn laten* van de dingen (Gelatenheid, 2008: 9). Hiermee staat gelatenheid tegenover afdwingen of forceren, gelatenheid is een "kunnen laten gebeuren" (14). Vissers bezinning op gelatenheid is een kritische reflectie op onze moderne tijd. Met de kennis van moderne wetenschap en technologie is de houding om dingen af te dwingen en te forceren diep in de moderne geest geworteld geraakt. Onze eigen wensen staan centraal, de werkelijkheid is maakbaar en wordt volgens onze eigen wil vormgegeven. Deze moderne houding van maakbaarheid is wat Visser met zijn project van gelatenheid bekritiseert. De moderne houding van maakbaarheid loopt niet alleen tegen praktische grenzen aan, maar betekent voor Visser vooral een

spirituele armoede. Terwijl we in ons materiële bestaan ontzettend veel kunnen realiseren, lijkt het contact met het transcendente verloren te gaan. Vissers project van gelatenheid is daarom ook een zoektocht naar een nieuwe verhouding van transcendentie en immanentie. In Nijhoffs werk ziet Visser 'een nieuw lied van hemel en aarde', waarbij de aardse werkelijkheid centraal staat, maar het hemelse blijft als het scharnierpunt voor een transformatie van onze levenshouding hier en nu (18, 92). Een zelfde potentie ziet Visser bij Braque en Kawabata. Het thema gelatenheid betreft een antwoord op onze opgejaagde moderniteit. Opgejaagd door alles wat we tegenwoordig kunnen en moeten doen, door verwachtingen van anderen en van onszelf, ontbreekt vaak de rust, stilte en verdieping die vroeger door religie geboden werd. In dit verband is Vissers project van gelatenheid ook een zoektocht naar een nieuwe rol en betekenis van transcendentie. De spannende vraag voor de lezer is daarbij voortdurend in hoeverre je Visser kunt volgen: houdt hij teveel vast aan een transcendentie die voor moderne mensen vaak een gepasseerd station is? Of weet hij ons in contact te brengen met een subtiel standpunt, voorbij het gebruikelijke debat over het al dan niet bestaan van een hogere werkelijkheid?

Wat houdt nu de gelatenheid in die Visser bij Nijhoff, Braque en Kawabata naar voren ziet komen? Hier zijn twee aspecten cruciaal. Gelatenheid is een antwoord op de dwang van maakbaarheid in de moderniteit. De filosofische grond voor die dwang ligt bij Descartes, die de werkelijkheid voorstelt als ruimtelijke uitgebreidheid. Niet als de harmonie van de kosmos, niet als een bezielde verband, maar als een op zich betekenisloze materie die omsloten en gevat wordt door de menselijke blik. De parallel hiervoor in de kunst ligt in de Renaissance met de ont-

dekking van het perspectief. Daarin zien we ook het geometrische, ruimtelijke karakter van de werkelijkheid. Visser laat zien hoe in de kunst de breuk met de perspectivische ruimte aanvangt in het impressionisme en voltooid wordt in het werk van Georges Braque. In het sluiten van het perspectief opent zich bij Braque een tactiele en later manuele beeldruimte. In de gedichten van Nijhoff verschijnt de ruimte in de woorden van Visser als 'een midden dat zich opent' (172, 180). De mens staat niet tegenover de ruimte met zijn eigen wensen, maar is midden in al wat is, open en receptief. De revolutie van een perspectivische ruimte tegenover de menselijke blik naar een openheid en gelatenheid vindt parallel plaats in de schilderkunst, de literatuur en de filosofie (175, 213). Het tweede aspect van deze revolutie is hiermee al genoemd. Het gaat niet alleen om de ruimtelijkheid, maar meer nog om wie de mens is. In gelatenheid ben je als mens geen subject meer dat de werkelijkheid probeert te beheersen en om te vormen. De dualistische subject-object structuur maakt plaats voor een leeg midden dat staat voor sensitiviteit en ontvankelijkheid. De mens is niet meer gericht op kenbare, omlijnbare *substanties*, maar zoekt in een erkenning van het blijvende raadsel van de werkelijkheid in *resonantie* te komen met dat wat is. Zoals de ondertitel van het boek aangeeft, betekent deze revolutie in de kunst de overgang van gesloten naar open vormen: een vorm beeldt geen gekende, vatbare inhoud meer uit, maar is een eindige, open poging een onbekende inhoud te ontvangen (239). Als Visser spreekt over resonantieruimte, ontvangstruimte, een open midden, de stilte of de leegte, is dat allerm minst zweverig, maar een filosofisch recht doen aan het doorbroken dualisme van subject en object (18). Bij de woorden 'een open midden' moeten we

ons geen object meer voorstellen, het gaat niet om een ruimte die wij met onze oordelende blik opmeten, bepalen en voorstellen. Het draait om een andere zijswijze van de werkelijkheid en een andere houding van de mens. Vroeger stond God in het midden, en religieuze regels bepaalden de houding van de mens. Tegenwoordig verklaren velen vanuit een wetenschappelijke houding alles in termen van natuurlijke processen. Visser duidt met 'een open midden' echter aan dat noch God, noch de natuur, noch wat dan ook het midden zou moeten bezetten. Het midden moet open, leeg blijven, als een ontvankelijkheid die iedere ideologische gebondenheid achtergelaten heeft. Het overstijgen van de onderscheiding subject-object duidt Visser aan als een 'derde standpunt'. Al in zijn *Niets cadeau* (2009) liet hij zien hoe voorbij de tegenstelling van een beamen of ontkennen van een zielsbestaan een derde standpunt ligt van de ziel als het raadsel van onze individualiteit en uniciteit. Hier in dit boek over gelatenheid duidt Visser zijn derde standpunt vaak aan met de woorden resonantie, leegte en een open midden. Het leeg worden staat niet op zich, maar draait om een groeiende sensitiviteit en ontvankelijkheid. Een loslaten van onze (post)moderne gerichtheid op onszelf, onze ideeën en wensen betekent voor Visser een poging om "de stilte te herstellen in het hart van het bestaan" (346). Vanuit de leegheid van deze stilte wordt het volle

leven pas echt weer mogelijk. Dan is er gelatenheid als een 'kunnen laten gebeuren'. In het laatste deel, over de Japanse schrijver Kawabata gaat Visser nog een gewaagde stap verder en spreekt hij over de 'eenheid van het geheel van de natuur' en de vervagende grens tussen doden en levenden (522). Maar ook hier gaat het om een derde standpunt. Het gaat noch om een werkelijk bestaande geestenwereld, noch om een simpele ontkening daarvan. Het vervagen van de grens tussen levenden en doden zoals Visser het bespreekt, lijkt zijn grond vooral te vinden in deze aardse werkelijkheid: "Als er al contact moet worden gelegd, dan niet aan gene zijde, maar in het aardse hier en nu" (502-503). Dit sluit aan bij de donkere, aardse kleuren in de schilderijen van Braque (454) en de stilte in 'Het veer' bij Nijhoff, die aards en warm is (145).

Vissers boek opent een nieuw perspectief op de gedichten van Nijhoff, de schilderijen van Braque en de verhalen van Kawabata, het laat je op een andere manier naar kunst kijken. Daarnaast is het een consciëntieuze filosofische bezinning op de houding waar deze moderne tijd om vraagt. Het derde standpunt waar hij naar zoekt is wezenlijk enigmatisch en verdient een grondige doordenking. Vissers boek zal van een leek enige inspanning vereisen, maar is de moeite meer dan waard in de zoektocht naar een levenshouding in onze tijd.

T. (Teus) de Koning MA heeft college gevolgd bij Gerard Visser aan de Universiteit Leiden en bereidt momenteel een doctoraatsvoorstel filosofie voor aan de KU Leuven. Email: tdekoning87@gmail.com